

NÅR STORT BLIR STØRRE

En spenningshistorie. Trondheim Energiverk gjennom et århundre.¹

Bearbeidet utdrag fra Trondheim Energiverks 100-årsberetning.

Av Stig Kvaal

Skiftende tider

Tiden etter krigen hadde vært preget av utstrakt enighet i saker som direkte eller indirekte gjaldt produksjon og bruk av energi.² Riktignok hadde Nea-utbyggingen i Tydal vært en svært omstridt sak, men det var aldri noen uenighet om at Nea-vassdraget burde bygges ut. Det var eksporten som var omstridt. I løpet av 1960-årene begynte denne samfunnsmessige enigheten å forvitne. I så måte kan en si at en av den nye generasjonens idoler, sangeren Bob Dylan, innvarslet den nye tid med sin store hit: 'The Times They Are A-Changin''. Tidene var i ferd med å endre seg. For Trondheim Elektrisitetsverk ble dette for alvor klart i forbindelse med byggingen av et større magasin i Nedalen.

Nesjø-saken skulle på flere måter komme til å skille seg ut fra tidligere utbyggingssaker E-verket hadde involvert seg i. For det første var det berørte området fredet. Dette hadde for så vidt ikke vært noe problem under og like etter 2. verdenskrig, da TEV hadde fått konsesjon på regulering av Essandsjøen som lå innenfor det samme fredningsområdet. Faktisk ble ikke fredningsbestemmelsen engang nevnt i saksdokumentene den gangen. I de første etterkrigsårene var det ikke noe sterkt naturvernengasjement å spore blant folk, og heller ingen sterke protester mot kraftutbygging. Da gjaldt det å holde et høyest mulig utbyggingstempo for å skaffe strøm til kraftkrevende industri og krafthungrige innbyggere.

Ved midten av 1960-tallet var det begynt å vokse fram en økende naturvernbevissthet i befolkningen, og enkelte røster begynte nå å stille kritiske spørsmål ved den sterke

utbyggingstakten. Reaksjoner fra naturvernere var ikke noe ukjent fenomen, men nå begynte motstanden mot kraftutbyggingsprosjekter å bli både bredere og bedre organisert.³ Dette omslaget hang sammen med flere forhold.

Statsviteren Øyvind Østerud har pekt på at vannkraftutnyttelsen var kommet så langt at det bare var begrensede fredningsmuligheter igjen, og at de omfattende endringene i reguleringsteknikken gjorde at konsekvensene ved inngrepene ble langt større enn tidligere.⁴ Historikeren Lars Thue legger til at den økte styrken i reaksjonene dessuten hang sammen med at det på denne tiden var en rekke svært store utbyggingsprosjekter som var under planlegging og konsesjonsbehandling.⁵

Å redusere den økende naturvernbevisstheten til disse forholdene, vil imidlertid være for enkelt. Den må forstås i en videre kontekst; som et utslag av et komplisert samspill mellom utviklingen i elforsyningen og den økonomiske og politiske utviklingen for øvrig.

Kombinasjonen av en framvoksende naturvernbevegelse, og det faktum at Nedalsområdet var fredet, ga denne saken en spesiell karakter. Når utbyggingen dessuten ville berøre et langt større område enn tidligere inngrep i vassdraget, som til og med var et populært fjellvandringsområde av stor botanisk og zoologisk interesse, var scenen som skapt for et konfliktylft drama.

Nesjø-prosjektet

I løpet av siste halvdel av 1950-tallet og de første årene på 1960-tallet hadde Trondheim Elektrisitetsverk drevet en storstilt kraftutbygging i Tydal. Med åpningen av Nea kraftverk i 1960, og Heggsetfoss kraftverk to år senere,

Nea-idyll før neddemmingen. Foto fra jubileumboka.

hadde E-verket økt sin produksjonskapasitet betraktelig. Den samlede installerte effekten var på 182 MW ovenfor Selbusjøen og 93 MW nedenfor. Vassdraget var imidlertid ikke optimalt regulert i forhold til dette. De fire magasinene i Neavassdraget: Sylsjøen, Essandsjøen, Vessingsjøen og Stugusjøen hadde en samlet magasinkapasitet på 390 millioner m³. Potensialet i vassdragets nedslagsfelt var imidlertid adskillig større. Mye vann rant ennå ut i Trondheimsfjorden uten å ha sett snurten av TEVs turbiner.

I TEVs utbyggingsplan fra 1961 ble det derfor foreslått å la installasjonene "tilflytte så meget vann som mulig" for å få en bedre utnyttelse av kapasiteten.⁶ Dette kunne prinsipielt gjøre på to måter; enten ved å demme opp Nea og dens bielver, eller ved å overføre nabovassdrag. En kombinasjonsløsning var også mulig. E-verket valgte det første alternativet, og gikk inn for regulering

av en ny "Nesjø" mellom Nedalsfoss og Vessingfoss. Slik situasjonen var, ble det konkludert med at reguleringen av Nesjøen vil bli et "avgjørende og dominerende spørsmål" når det gjaldt Nea-Nidelvanleggenes yteevne og "fremtidige befinnende såvel økonomisk som driftsmessig".⁷

I følge prognosene ville det under normale omstendigheter kreves tilgang på ny kraft fra 1965/66. Nedbøren i vassdragets nedbørsfelt kunne imidlertid svinge med 30-40 % i forhold til et middelår.⁸ For E-verket handlet det derfor om mer enn å bygge ut produksjonsapparatet i takt med behovsøkningen. Svingningen i vanntilsiget gjorde at det måtte settes mye inn på å sikre strømforsyningen i de dårlige vannårene, og å ta vare på over-skuddskraften i de gode.

Etterspørsel og tilbud kunne prinsipielt balanseres på flere måter. TEV hadde lenge hatt varmekraftverket i Ila som en sikker-

hetsventil i vannfattige perioder. Kjøp og salg over samkjøringsnettet var en annen mulighet. Å la forbruket følge produksjonen var i og for seg teknisk mulig, men neppe sosialt akseptabelt. Det E-verket nå ønsket å gjøre, var å etablere et Nesjø-magasin med en størrelse på ca. 200 millioner m³. Dette skulle fungere som et såkalt overårsmagasin, som kunne tappes ekstraordinært i år med lite tilsig.⁹ Direktør Magne Nordnes sammenlignet verdien av denne "verdiløse sommerkraft som nå renner på sjøen" med 10 000 billass koks.¹⁰ Uansett hvilken målestokk man brukte: Her var det snakk om store verdier.

14. januar 1964 søkte Trondheim Elektrisitetsverk om konsesjon på å bygge "en reguleringsdam i Nea på toppen av Vessingfossen med rett til å regulere Nea og Esna mellom kotene 700 og 729".¹¹ Så snart Tya kraftverk var fullført ville arbeidet med å bygge første etappe av Nesjødammen rykke opp på første plass på E-verkets prioriteringsliste.¹² Kraftverket ble satt i drift høsten 1964, men det skulle ennå gå en stund før arbeidet med Nesjøen kom i gang.

722 eller 729?

I konsesjonssøknaden fra 14. januar 1964 presenterte TEV en utbyggingsplan i to alternativer, begge med damsted ved Vessingfossen. Det minst omfattende alternativet innebar bygging av en dam med overløp på kote 722, det vil si i høyde med foten av Essanddammen. Dette ville gi et magasin på 240 millioner m³. I det andre alternativet lå et forslag om å demme opp til kote 729, altså i høyde med Essandsjøens høyeste regulerte vannstand. Dermed kunne Essanddammen fjernes. Dette alternativet ville gi en magasin-størrelse på 625 millioner m³ - en tilvekst til Essandsjøen på 480 millioner m³. De to alternativene ville gi sjøer med vannspeil på henholdsvis 27 og 39 km². I beregnet Essandsjøen ville det største strekke seg over 66 km².¹³

TEV ønsket primært full utbygging. Foruten at dette ville gi størst kraftproduksjon,

ville det også gi en langt mer rasjonell og hensiktsmessig utnyttelse av vannet i de eksisterende kraftstasjonene. Det hadde også andre fordeler.¹⁴ E-verket syslet med planer om å overføre vann fra Glommas øvre nedslagsfelt og fra den svenske elven Ena. Om det ble noe av disse planene, ville det største magasinet i så fall ha kapasitet til å lagre det overførte vannet.¹⁵

Det var heller ingen ulempe at full utbygging ville overflødiggjøre Essanddammen, som nå var moden for å restaureres. Et reguleringsnivå mellom de to alternativene var blitt vurdert, men ble ansett som uaktuelt da dette forutsatte at Essanddammen ble sløyfet og at vannstanden i Essandsjøen ble redusert til Nesjøens nivå. Også en økonomisk vurdering tilsa full utbygging, siden den ga større magasinvolym og mindre neddemt areal pr. krone. Hovedargumentene for å velge 729-alternativet var imidlertid produksjonsøkning, årssikkerhet og mulighet for utvidelse av nedslagsfeltet.¹⁶

Slike konsesjonssaker hadde tidligere ikke vært spesielt kompliserte eller tidkrevende. Det var bare det at det området som ville bli berørt, var fredet. E-verket forventet ikke at denne fredningen skulle bety noe særlig fra eller til, men det skulle snart vise seg at det var en kraftig undervurdering av dens mobiliserende potensial.

Den botaniske naturparken ved Sylan var blitt fredet ved kongelig resolusjon så tidlig som 6. juli 1917, og var således landets første arealfredning.¹⁷ Initiativet til fredningen av dette drøyt 100 km² store fjellpartiet ble tatt av Trøndelagens Kredsforening for Naturfredning i Norge, som hadde greid å få positiv respons hos begge de to grunneierne i området, Thomas Angells stiftelser og Trondhjems Turistforening (TT), om at "ingen plante, ingen busk og intet trær hugges, oprykket, skades eller borttages uten at Kirke- og undervisningsdepartementet etter uttalelse fra Trondhjems videnskapsselskaps botaniske avdeling har gitt tilladelse dertil".¹⁸

I fredningsforeningens årsberetning ble det tilfreds skrevet om "dette vakre stykke norsk

Den botaniske naturparken ved Sylan. Det vanrette skraverte området tilhører Thomas Angells stiftelser. Den skrått skraverte delen er eiendommen Nedalen som tilhører Trondhjems Turistforening

natur, som for alle tider skal forbli uforandret i nationens eie".¹⁹ Slik skulle det ikke gå. Allerede i 1940 fikk TEV konsesjon på regulering av Essandsjøen, og dermed var den første fliken av området "gått tapt". Dette var imidlertid bare en bagatell mot hva som nå "sto på spill". Uansett utbyggingsalternativ ville det kreve at fredningsvedtaket ble opphevet, og det krevde Stortingets velsignelse.

Om miljø, myr og magasin

Det var ikke forventet at Nesjøen ville by på særlige byggetekniske problemer. Så langt hadde TEV heller ikke møtt noen lokal motstand mot utbygging, og det var heller ikke forventet denne gangen. E-verksledelsen var imidlertid forberedt på at det kunne "reise seg

noen motvilje" fra turister, botanikere og naturvernfolk.²⁰

Det var ennå ikke blitt praksis at reguleringsplaner ble sendt til høring før det ble søkt om konsesjon. Naturverninteressene kunne gi rådgivende uttalelser og protestere, men E-verket hadde stor tro på at det ville være mulig å komme fram til en løsning uten store problemer. Riktignok ville inngrepet påføre enkelte interesser skader og ulemper, men dette måtte kunne kompenseres ved forskjellige tiltak og økonomiske erstatninger. Selv om det var forventet at det ville bli snakk om betydelige erstatningssummer, var det ingen tvil om at Nesjøen ville bli et prosjekt med god lønnsomhet. Så lenge det oppfylte konsesjonslovens krav om samfunnsøkonomisk lønnsomhet med god margin, syntes alt å ligge til rette for en ukomplisert konsesjonsbehandling. For overingeniør Tormod Moxness ved Vannbyggingsavdelingen var saken grei. Med referanse til det han beskrev som "veldige myrsomper", hevdet han at de verdiene som ble innvunnet "totalt" ville overstige "de eventuelle skader som gjøres".²¹ En kan trygt si at valget av adjektiv kunne vært bedre fundert.

I Trondhjems Turistforenings årbok for 1961 fridde han til i foreningens medlemmer om samarbeid i kraftutbyggingssaker - for å unngå "fanatisme og hysterisk betonte standpunkter", som han skrev.²² Under tittelen "Vandalkilowatt?" presiserte han at tiden krevde at naturherlighetene ble utnyttet, og "en virkelig naturvenn" ville forstå at det da måtte "jenkes noe på konservativ innstilling for at det skal bli mere på oss alle".²³ Hvor godt diplomati dette var, skal være usagt, men det var nok sikkert ikke så rent få som ikke så noen form for selvironi i hans bemerkning om at "vi drikker hele vassdrag".²⁴

Allerede i innstillingen fra Undersøkelleskomitéen vedrørende fredning mot vassdrag-utbygging, den såkalte Gabrielsenkomitéen, som kom et par måneder før TEV sendte sin søknad, lå det signaler som lett kunne tolkes som et forvarsel om at Nesjø-saken ikke ville gå gjennom konsesjonsapparatet så friksjons-

fritt som tidligere reguleringsaker. Riktignok gikk flertallet mot at området skulle bevares mot neddemming, men Den Norske Turistforeningens generalsekretær og naturverninspektøren dissenterte, og uttalte at det ikke måtte "komme på tale" med neddemming av Nedalsmyrene. De kunne på ingen måte godta en neddemming, og så det som en "total svikt i planleggingen og hensynet til andre verdier" at det ikke var tatt hensyn til at dette var et freddet område.²⁵ Her var de helt på linje med Trondhjems Turistforening, Trøndelag Naturvern og Norsk ornitologisk forenings trøndelagsavdeling, som alle hadde anbefalt komiteén å gå mot at området ble neddemt.²⁸

Vi kan si at motstanden i utgangspunktet var motivert ut fra tre hensyn: natur- og friluftinteressene, de vitenskapelige interessene, og næringsinteressene. Det skulle ikke gå mange dagene fra E-verkets planer om en kjempesjø i Tydalsfjellene ble presentert på Adresseavisens førsteside, til de første kritiske avisinnleggene kom på trykk.²⁹

Solgt for "en slikk og ingenting"

En av gruppene som engasjerte seg sterkest i motstanden mot neddemmingen var Trondhjems Turistforening, som eide en bety-

delig andel av det neddemmingstruede området. I 1897 hadde den bygd sin første turisthytte ved Nedalen gård, som den kjøpte i 1913. Gården var arealmessig en av de største i privat eie i landet, og ble betraktet som "TTs ryggrad" og største aktivum.

Denne Nedalshytta, som etter hvert ble flyttet, og senere utvidet flere ganger, sto nå i fare for å bli neddemt. Det ligger et lite paradoks i dette. Uten hytta hadde neddemmingen blitt vanskeligere, og sikkert også dyrere å gjennomføre. Dette hang sammen med at TT hadde solgt en del av vannfallsrettighetene i området til TEV i 1920, nettopp for å få råd til å bygge ut Nedalshytta.

I betingelsene for salget het det blant annet at TEV skulle ha rett til "at erholde av ovennevnte eiendomme fornøden grund til byggetomter, damsted, opdæmning, tunnel, kanal, eller anden ledning, veianlæg, kraftoverføringsanlæg, grustak og stenbrud samt anden nødvendig grund til kraftens hensiktsmessige utnyttelse".³⁰ TT forsto at det lå store verdier i vannfallsrettighetene, og hadde derfor fått inn en passus i fredningsbestemmelsene om at de ikke måtte være til hinder for "arbeide ved vassdragene" på dens to eiendommer.³¹

Til tross for inntektene fra dette salget, hadde Turistforeningen økonomiske problemer.

Lov om vassdragsreguleringer av 14. desember 1917, §8

"1. Koncession til en vassdragsregulering, som medfører skade eller ulempe for almene eller private interesser, bør i almindelighet bare gives, hvis denne skade eller ulempe maa ansees for at være av mindre betydning i sammenligning med de fordele, som reguleringen vil medføre, herved ogsaa tat i betragtning de paaregnelige omkostninger ved gjennomførelsen av foretagendet.

*2. Koncession til overføring av vand fra et andet vassdrag bør ikke gives, naar ikke alle, hvis rettigheter berøres av formindskelsen av vandføringen, har samtykket i overføringen. Undtagelse kan gjøres under særlige omstændigheder; navnlig naar de rettigheter, hvis indehavere ikke har samtykket, maa ansees for at være av liten betydning i og for sig."*³⁴

I 1934 solgte den derfor ytterlige områder til E-verket. Nå kan det synes inkonsekvent at TT, som hadde gått inn for fredning, og ønsket å bygge ut turistmulighetene omkring Sylan, solgte store arealer for kraftutbygging. Hvordan hang dette sammen?

Samme år som TEV kjøpte de siste områdene, presenterte direktør Garstad E-verkets planer i Turistforeningens årbok.³² Her viste han til en planlagt regulering av Essandsjøen med 8 meter høyere sommervannstand, og bygging av et Nedalsfoss kraftverk for å utnytte vannet fra den planlagte Sylsjøen. Når Turistforeningen valgte å selge, må det forstås i lys av disse relativt sett beskjedne planene, som attpåtil var beregnet realisert i en "nokså fjern" framtid, i følge Garstad.

Den Nesjøen TEV hadde søkt konsesjon på, var av helt andre dimensjoner, og ville få langt større konsekvenser for området. Nå hadde Turistforeningen endret syn på de tidligere salgene, og var svært lite fornøyd med at stykker av eiendommen var blitt "solgt for en slikk og ingenting bare for å skaffe noen kroner i kassen".³³ Det var ikke bare inngrepets omfang som hadde vokst siden 1930-tallet. Noe hadde også skjedd med synet på naturen, og menneskets bruk og misbruk av den.

Juridisk sett hadde TEV sitt på det tørre i forhold til Turistforeningen, men hva med fredningsbestemmelsene? Fra ledelsens synsvinkel virket i alle fall ikke disse som noe

uoverstigelig hinder. I konsesjonssøknaden var det anført at "alene ca. 6-7 km² av det fredede område på ca. 100 km²" ville bli berørt av neddemmingen. Som kompensasjon tilbød Trondheim kommune Vitenskapsselskapet i Trondheim et pengebeløp for å sikre andre viktige områder som erstatning for det neddemmede området.³⁵ Allerede her kom det fram en tydelig sprik mellom naturverninteressene og E-verket. For den ene parten synes det å ha vært et spørsmål om kvantitet, mens den andre parten helt klart var opptatt av kvalitet. For naturvernerne var det ikke først og fremst inngrepets størrelse som var problemet, men at det berørte et verneverdig område med helt spesielle kvaliteter.

E-verksledelsen hevdet at siden det neddemmingstruede området lå på høyfjellet, ville skadene ved dambyggingen bli "beskjedne". I den sammenhengen ble det vist til Gabrielsenkomiteén som hadde uttalt at Nesjømagasinet var "avgjørende for en hensiktsmessig utnyttelse av Nea-Nidelvvassdraget".³⁶ Den hadde dessuten føyd til at det var "vektigere samfunnsmessige interesser som taler for utnyttelse av området enn for at det skal ligge uberørt".³⁷

"Langt over den anstendige grense"

En realisering av det høyeste reguleringsalternativet ville sette et område på 39 km² under vann. Det vesentligste av området besto av

Eventyrland eller sump

Også når det gjelder Nedalen kommer det an på øyet som ser...

"Thi et eventyrland er det! At leve her en sommer, det er helsebot for et blegt, forkavet bymenneske. Man ligger på vollen og ser op til Storsola paa den ene kant, Skardørsfjeld paa den anden. Nedgjennom dalen glitrer Nea i tusen slyng, og en aftentur i baad paa dens stille vande ville være det stemningsfuldeste i verden, hvis ikke myggen af og til havde blandet sin gift i gledesbegeret. (...) I det hele har Nedalen en stor fremtid for sig som turistkvarter. Den trønderske ungdom maa vel en gang se til at finde derop, naar velocipedgalskaben med rekordsetning paa de støvede landeveie er tilende."

*Statsadvokat Olaf Richter, 1897.*²⁶

"Nedalsmyrene er en sump, som det ikke kan ferdes folk i. Betegnende i så måte er at vi måtte bruke helikopter under befaringen. Vakkert er heller ikke området slik det ligger i dag."

*Medlem i Gabrielsenkomiteén, 1964.*²⁷

myr og sumpmark, men det omfattet også 7 km² bjørkeskog, og arealer som egnet seg godt for beite. Her gikk tamreinens flytteveier, og flere fuglearter hadde hekkeplasser i disse traktene. Landskapet ble dessuten karakterisert som et svært interessant område for biologiske undersøkelser. En håndfull setrer, som bare delvis var i drift, ville bli neddemmet. Det samme gjaldt den tidligere Nedal gård og TTs Nedalshytte like ved.

Trondhjems Turistforening hadde aldri tidligere satt seg mot kraftutbygging, men, skrev foreningens styre i et åpent brev i Adresseavisen; "når det går så vidt at en så lite egnet fjelldal som Nedalen og som attpåtil har vært fredet i over 50 år, skal benyttes som høyfjellsmagasin, da synes vi kraftutbyggerne går langt over den anstendige grense slik at vi må protestere".³⁸

I følge Turistforeningen ville denne neddemmingen av Nedalsmyrene rive opp foreningens rutenett i Sylan fullstendig, og gjøre enhver ferdsel i dette terrenget "umulig".³⁹ Ingen av de to alternative reguleringshøydene ville gi fulle magasiner hvert år. I følge TEVs beregninger ville selv et magasin på 200 millioner m³, altså noe mindre enn det laveste alternativet, kun fylles i 20 av 28 år. Dess større magasinet ble, desto færre år ville det bli fylt. Allerede ved 300 millioner m³ ville antallet år med fullt magasin reduseres til 12.⁴⁰ TT fryktet derfor det ville bli mange år med store og skjemmende reguleringsbelter i landskapet.

Foreningen kunne likevel gå med på en regulering opp til kote 710. Da ville verken naturparken, turistrutene, eller Nedalshytta, som lå 718 meter over havet, bli berørt i nevneverdig grad. Noe lenger var den imidlertid ikke villig til å strekke seg.⁴¹ På et møte i Polyteknisk Forening hadde tidligere overingeniør Henmo nok en gang gått til felts mot sine tidligere kollegers "lemlestelse" av 1917-planen. Ut i fra en antakelse om at det ikke ville være vann til mer enn et magasin på 55 m³, var det ikke behov for å demme opp høyere enn til kote 712,4, påsto han.⁴² Denne støtten fra en fagmann ble begjærlig grepet

av Turistforeningen.⁴³

Også Thomas Angells stiftelser, som var den andre store grunneieren som var berørt av reguleringsplanene, var meget betenkt.⁴⁵ Selv om Stiftelsenes inspeksjon aller helst så at det ikke ble noe av neddemmingen, sa den likevel ikke kategorisk nei til den. Den ba imidlertid om at det måtte letes etter andre alternativer, eller om slike ikke ble funnet, at det ikke ble lagt et så vidtgående reguleringsalternativ til grunn.

Etter hvert kastet flere friluftsf- og naturvernorganisasjoner seg inn i debatten med et samstemmig krav om at området måtte bevares som det var.⁴⁶ Nordenfjeldske Fuglehundklubbs advarsel mot å "ofre den siste rest av verdifull natur", og den påfølgende påminnelsen om at "intet kan gi oss den tilbake om og når vi en gang skulle ønske det", kan være dekkende for hvordan disse gruppen så på TEVs planer.⁴⁷

Også fra vitenskapelig hold ble det framvist et betydelig engasjement i forhold til saken. Professor Rolf Nordhagen ved Universitetet i Oslo var en av de første aktørene på banen i debatten om Nedalsmyrenes skjebne. Allerede i februar 1963, like etter at TEVs styre hadde vedtatt å søke konsesjon på reguleringen, gikk han ut i Adresseavisen med en appell til E-verket og kommunestyret om å "oppgi Nesjøen".⁴⁸

Nordhagen hadde kartlagt området omtrent på samme tid som E-verket hadde foretatt sin store oppmåling av vassdragets øvre del. I årene 1918-1921 hadde han foretatt en inngående botanisk undersøkelse i Nedalsmyrene og på Sylfjellene, og i 1928 publiserte han en omfattende monografi basert på resultatene fra dette feltarbeidet.⁴⁹ I 1954 hadde han dratt tilbake for å gjøre nye studier, denne gang for å se hvordan områdets vegetasjon reagerte på klimaendringene i løpet av de siste hundre årene.⁵⁰

Da Nordhagen presenterte funnene fra sine to studier på TTs 75-årsjubileum, i 1962, uttrykte han et håp om at registreringen av utviklingen i området kunne videreføres ved

Dagens lille tanke (går mot strømmen)

E.-verksdirektøren frister: Vi kan skaffe mere strøm, og den blir langtfra dyr. Den koster kun en vakker drøm: et plantefelt, en fuglemyr, en hytte for turister! Men skal vi selge denne skatt for noen tusen kilowatt?

*Adresseavisens huspoet Adrian, 14. februar 1963.*⁴⁴

etapper med intervaller på 35 år. Dette ville i så fall gi en "i verdenshistorien enestående registrering av et uberørt landskaps forandringer i ca. 100 år". Meldingen om at dette området sto i fare for å bli neddemt kom derfor som et "sorgens budskap ikke bare for naturvenner, men i første rekke for norske naturforskere".⁵¹

Nordhagen sto ikke alene i sin kamp for å bevare sine observasjonspunkter. Her hadde han sterk støtte fra kolleger i Kontaktutvalget ved Universitetet i Oslo, som forsøkte å overbevise Industridepartementet om at det ville være "en vitenskapelig tragedie" om Nordhagens "unikke og banebrytende langtidsobservasjoner" ikke ville kunne føres videre som en følge av neddemming.⁵² Utvalget uttalte at det dreide seg om "helt unik viden, om naturdokumenter hvis like ikke finnes i Nord-Europa, sannsynligvis ikke i verden". Det ville være "en vitenskapelig tragedie" om fredningen av "dette i verdensmålestokk enestående observasjonsobjektet" ikke ble respektert.⁵³

Det var heller ikke til å misforstå hva Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo mente om saken. I et brev til Industridepartementet ble det trukket fram at det sannsynligvis ikke fantes "noe annet utbyggingsprosjekt her i landet hvor den arealmessige skade målt i kvadratmeter pr. kWh, vil reise tilnærmedesvis så alvorlige betenkeligheter".⁵⁴

I Trondheim var imidlertid ikke botanikerne like avisende til utbyggingsplanene. Etter Hovedstyrets befaring i området ba Vassdragsdirektør Halvard Roald om å få en utredning fra Botanisk Forenings trøndelagsavdeling. Utredningen ble utarbeidet i samarbeid med Botanisk avdeling ved

Vitenskapsmuseet. Av hensyn til skader på den botaniske nasjonalparken kunne ingen av TEVs to alternativer tilrådes. En mindre regulering kunne imidlertid aksepteres, og det ble derfor anbefalt regulering opp til kote 720.⁵⁵ Som kompensasjon for det området som ville gå tapt, ble det foreslått å legge to nærliggende myrområder inn under nasjonalparken. Om dette ble gjort, "ville meget av den brodd som Neareguleringene har skapt i fredningsinteresserte kretser formentlig kunne nøytraliseres", konkluderte Vitenskapselskapet og Botanisk Forening.⁵⁶ Det skulle vise at dette ikke holdt stikk.

Også dyrelivet ville bli berørt, og ornitologene protesterte mot at eksistensgrunnlaget for den rike fuglefaunaen på Nedalsmyrene ville bli ødelagt. Dessuten ble det protestert mot de ringvirkningene neddemmingen ville få for jakt og fiske. Også reinen ville bli berørt, men her var det ikke snakk om naturvern eller om friluftsliv, men om rene næringsinteresser. Neddemmingen ville gi de tolv samefamiliene som drev reindrift betydelige vansker. Ikke bare ville et betydelig beiteareal gå tapt, ferdselsveiene mellom sommer- og vinterbeitet ville avskjæres av den nye sjøen, og det var kanskje det største problemet. Som de fleste andre berørte næringsdrivende i kommunen krevde ikke samene at reguleringen måtte stoppes. Det de fleste var opptatt av var at TEV måtte pålegges å kompensere for de skadene og ulempene neddemmingen påførte dem. Som Tydal jordstyre uttalte, var det "prinsipalt uenig" i neddemmingen, men siden "den samfunnmessige utnytting av arealet" var "større enn ved utnytting i jordbruksøyemed", kunne det likevel "gå med på" at det ble gitt konsesjon.⁵⁷

Tydal - en betydelig kraftkommune

Tydal ble etter hvert en betydelig kraftkommune i nasjonal målestokk. I en oversikt for 1972 ble kommunen rangert som nummer 18 av landets kraftkommuner, med en gjennomsnittlig årlig kraftproduksjon på 1 071 GWh. Hvis en derimot så på mottatt konsesjonsavgift, som kom seg på 347 000 kroner, havnet Tydal fem plasser lenger ned på listen. Listene ble toppet av Tinn og Odda med henholdsvis 3 726 GWh og 1 946 000 kroner.⁵⁹

Konsesjonsavgiften en imidlertid bare en del av inntektene kommunene får fra kraftutbygging. Skatteinntektene er mange ganger større. For 1999 utgjorde TEVs eiendomsskatt til Tydal 14,8 millioner kroner, mens naturressursskatten beløp seg til ca. 13 millioner kroner. Konsesjonsavgiften var "bare" 3,4 millioner kroner. Tydals brutto driftsutgifter i 1999 var ca. 67 millioner kroner. TEV bidro således med knapt halvparten av inntektene til kommunen dette året.⁶⁰

Tydal fra "enganger" til "gjenganger"

Hva så med kraftkommunen? Vi har sett at Tydal tidligere hadde hilst kraftutbyggeren velkommen. Utbyggingen av Nea ga både inntekter og arbeidsplasser. Utover det hadde kravene fra kommunen så langt vært relativt beskjedne. Nå hadde den imidlertid opparbeidet seg en viss erfaring med utbyggingsaker. Den var ikke lenger en "enganger", for å bruke sosiologen Gudmund Hernes' terminologi, men var blitt en "gjenganger" i kraftutbyggingsaker.⁵⁸ I så måte var kommunen mer på høyde med E-verket som hadde lang erfaring med slike saker. Det som kjenne-tegner en slik "gjenganger" er muligheten for å utnytte de stordriftsfordelene som ligger i at problemene allerede er kjent. Dette åpner igjen opp for rutinisering og standardisering av saksbehandlingsprosedyrene, kontinuerlige staber som arbeider etter en klarlagt framgangsmåte og innenfor en klar arbeidsdeling. En slik posisjon gir muligheter for å utnytte erfaringer og kunnskap fra foregående saker. Hva innebar dette for kommunens håndtering av saken?

I sin respons på konsesjonssøknaden ga kommunestyret klart uttrykk for at de vurderte konsesjonsavgiftene for tidligere reguleringer i Tydal som "svært beskjedne".⁶¹ Nå ga det beskjed om at det måtte bli snakk om helt andre summer.

I bygdeboka for Tydal skriver historikeren Sigvart Tøsse at bygda begynte å bli avhengig av kraftutbyggingen. Den ga ikke bare klingende mynt i kassen, men betydde også mye for sysselsettingen i et område hvor det ikke var så lett å skaffe seg arbeid, særlig ikke i vintersesongen.

Samtidig ble skadene på naturrikdommene og de ulempene dette førte med seg for næringsdriften, sterkt fokusert. Kommune-styrets strategi ble å stille seg positiv til utbyggingen, men samtidig forutsette at visse vilkår og krav ble oppfylt.⁶² Her gjaldt det å selge seg så dyrt som mulig. Dette var imidlertid en sak hvor det ikke var opplagt at det ville bli gitt konsesjon. Det gjaldt derfor å finne et nivå hvor beskrivelsen av ulempene var så sterke at de ga et godt utgangspunkt for erstatninger og avgifter, men ikke så overveldende at de kunne føre til at søknaden ble avslått.

En senere uttalelse fra en tidligere tydals-ordfører, under den avgjørende stortingsdebatten kan minne oss om at saken fortonte seg annerledes for den som så å si sto midt oppe i myra enn for den som betraktet området på avstand. "En kommunepolitiker i en fjell-bygd med dårlig næringsgrunnlag er tvunget til å være realpolitiker", forklarte Iver Unsgård, og ga med dette et godt bilde av Tydals og mange andre kraftkommuners situasjon. Tydalingene hadde erfaring med kraftutbygging "både av godt og vondt", som

Unsgård sa, men alt i alt var det ikke vanskelig å velge bort en bit vakker natur mot gode inntekter og arbeidsplasser.⁶³

Kommunestyret reiste en rekke krav: TEV måtte bøte på de skadene som oppsto på offentlige eller private interesser, reguleringsavgiften måtte settes til lovens maksimum og det måtte opprettes "et næringsfond av betydelig størrelse". I tillegg måtte E-verket bidra til driften av Tydal Helsehus og sette av et fond til allmenndannende virksomhet blant arbeiderne. TEV måtte også pålegges å treffe tiltak for å bevare fiskebestanden i vassdraget. Veier som ble bygd måtte stilles til fri disposisjon, og E-verket måtte bidra til det framtidige vedlikeholdet av dem. Som tidligere ble det også krevd at tydalinger fikk fortrinnsrett til arbeidet. De kommunepolitikere som nå stilte krav til E-verket hadde skaffet seg erfaring med slike utbyggingssaker, derfor ble også kravene større og argumentasjonen mer taktisk.⁶⁴ Tydal var blitt en "gjenganger".

Atomkraft som naturverntiltak

Etter et møte i Polyteknisk Forening i Trondheim i oktober 1964, kunne Adresseavisen melde om en heftig diskusjon med "sterkt motstridende meninger".⁶⁵ Emnet for debatten var kraftutbygging og naturvern, og hva var vel mer naturlig enn at Nesjø-prosjektet kom i søkelyset? Direktør Nordnes var en av innlederne. Han fokuserte på de omstendighetene som gjorde det til "noe av en livsnødvendighet for E-verket å få bygget Nesjø-magasinet". Nordnes var fullt oppmerksom på at oppdemmingen ville "kunne virke skjemmende", men "ut fra en økonomisk vurdering" var det nødvendig for E-verket å skaffe seg magasineringsmuligheter. Noe alternativ forelå ikke, slik han så det.

Den andre innlederen, TTs styreformann, overingeniør Eivind Kierulf, var imidlertid ikke villig til å "kjøpe" Nordnes' teknisk-økonomiske rasjonalitet. For Kierulf var det klart at hensynet til naturen, og de omfattende skadene neddemmingen ville medføre, måtte være retningsgivende for Nedalens skjebne. Denne "perlen i trønderisk natur", som han sa,

måtte skjermes, og derfor måtte det finnes andre muligheter for å løse kraftproblemene.

Utbyggingsmotstanderne hadde tidligere forsøkt å finne en slik løsning ved å vise til "atomkraftens konkurrerende fremgang for og økende nyttiggjørelse også i det sivile forbruk".⁶⁶ Slike betraktninger var heller ikke helt fjerne for E-verket. Både samkjøringen og dampsentralen var dyre alternativer når vassdraget ikke ga nok kraft. Parallelt med vannkraftutbyggingen ble det derfor lagt planer for å sikre kraftforsyningen ved hjelp av et nytt stort termisk anlegg. I den forbindelse kunne det bli aktuelt å bygge et atomkraft i samarbeid med andre, uttalte Nordnes i et intervju i Adresseavisen i begynnelsen av 1967. Han presiserte imidlertid at disse planene var på et "rent forberedende stadium".⁶⁷

Dette var bare ett i en rekke av møter som ble holdt i "protestårene" mens konsesjonssøknaden var til behandling.⁶⁸ I mellomtiden ble det søkt etter en løsning som kunne mildne motstanderne og samtidig tilfredsstille E-verket.

Kompromiss om 721

Det fredede området omfattet tre eiendommer. To av dem var eid av Trondhjems Turistforening, som hadde fått inn en passus i fredningsbestemmelsene om at fredningen ikke måtte være til hinder for "arbeide ved vassdragene". I mellomkrigsårene hadde E-verket kjøpt fallrettighetene til begge disse eiendommene. Etter krigen sikret det seg også rettighetene til den siste, som var eid av Thomas Angells stiftelser.⁶⁹ E-verket gikk derfor ut fra at fredningsbestemmelsene ikke skulle være til hinder for utbyggingen. Kommunaldepartementet slo imidlertid uttrykkelig fast at Nedalen ikke under noen omstendighet kunne neddemmes uten at det ble gitt dispensasjon.⁷⁰ Problemet var at det ikke var gjort noen reservasjon vedrørende fredningen av den tredje eiendommen, som Angellstiftelsene eide.

I en konferanse 1. mars 1966 ble represen-

Olav Gjærevoll var en sentral skikkelse i Nedal-saken. Her ved åpningen av Nea kraftverk. Foto fra jubileumsboka.

tanter for Kommunaldepartementet, Naturvernrådet, Vassdragsdirektoratet og Trondheim Elektrisitetsverk enige om et kompromiss om en reguleringshøyde på maksimum 721 som grunnlag for den videre saksbehandlingen. Dette var det nivået Botanisk avdeling tidligere hadde satt som kritisk grense, men likevel én meter høyere enn avdelingen hadde anbefalt. Denne meteren ville gi et magasin-tillegg på 27 millioner m³.⁷¹ Direktør Nordnes ga samtidig Naturvernrådets formann, Olav Gjærevoll, beskjed om at E-verket ville opprettholde sitt løfte om å betale Vitenskaps-selskapets botaniske avdeling en kompensasjon på 250 000 kroner.⁷²

At TEV gikk med på et slikt kompromiss, må sees på bakgrunn av at det ikke lenger var aktuelt å overføre den svenske elven Ena eller Glommavassdragets nærliggende sjøer til Nesjøen. I 1961-planens beregninger av magasinbehovet i Neavassdraget hadde Nordnes skrevet om et "ønskelig Nesjø magasin" på 233 mill. m³, heri inkludert et bunnmagasin for vanskelige år. I konklusjonen var dette redusert til en anbefaling om å bygge

et magasin "med en størrelse opp til ca. 200 mill. m³".⁷³ Hvilke reguleringshøyder tilsvarte så dette? Ved kote 720 ville E-verket oppnå et magasin på 190 mill. m³, ved 721 ville det øke til 217 mill. m³ og ved 722 til 240 mill. m³.⁷⁴

Selv om TEV fremdeles ønsket å bygge det største magasinet, med normal regulering mellom kotene 729 og 722 og bunnmagasin ned til kote 698, var ikke kompromissshøyden så ille vurdert i lys av behovsanalysene fra 1961. Riktignok ville det bli noen færre kilowatt-timer, men E-verket innså at protestene måtte tas på alvor. Løsningen ble økonomisk kompensasjon og redusert neddemming. En uttalelse fra botanikerne om at Nedalsområdet ikke var spesielt, og at det hadde en sparsom flora, var kanskje ikke ment som en kvittering for gaven, men utsagnet ble likevel nyttig for utbyggingstillhengerne når det gjaldt å så tvil om verdiene som ville gå tapt.⁷⁵

For motstanderne var ikke dette kompromisset særlig velkomment. Som det sto i Turistforeningens årbok, var dette "vanskelig å kommentere" og "det å trekke slutningene overlates til den enkelte".⁷⁶ Av og til er taushet mer tydelig enn tale. Heller ikke Gjærevolls rolle i denne saken ble forbigått i stillhet, og pressen unnlot på ingen måte å kommentere hans noe "delikate posisjon".⁷⁷

Olav Gjærevoll var en "mann med mange hatter". Han gikk av som formann i E-verkets styre 1. februar 1963 etter å ha ledet møtet hvor det ble besluttet å søke konsesjon for Nesjø-reguleringen. Dagen i forveien hadde han også takket av som Trondheims ordfører for å gå inn i Gerhardsens regjering som sosialminister. I 1968, da Nesjø-saken gikk inn i sin avsluttende fase, var han formann i Statens Naturvernråd og valgt medlem i Trondheim bystyre og formannskap. I tillegg representerte han Arbeiderpartiet på Stortinget. Det kunne bare gis dispensasjon fra fredningsbestemmelsene etter uttalelse fra bestyreren av Videnskapsselskapets botaniske avdeling, og det var Olav Gjærevoll.

Gjærevoll kom således i befating med saken ut fra mange posisjoner. Dette ble brukt av utbyggingsmotstanderne for å så tvil om

hans habilitet.⁷⁸ I sine memoarer sa han selv at det var en "vond sak". "Kanskje burde jeg ha erklært meg inhabil", la han til.⁷⁹ Mange ville nok ha støttet en slik avgjørelse.

Om TEV kunne akseptere kompromisset på 721, var ikke Hovedstyret i Vassdragsvesenet like interessert i å gi avkall på de åtte meterne opp til kote 729. Området var forholdsvis flatt, og disse ekstra meterne ville gi et adskillig større magasin. I volum innebar forskjellen mellom kote 721 og 729 hele 263 millioner m³. Magasintilveksten ville altså mer enn fordobles om høyeste reguleringshøyde ble valgt. På grunnlag av Botanisk avdelings uttalelse om at Nordhagens botaniske kartlegging ville utraderes allerede ved en redusert oppdemming, og at området ut fra en botanisk vurdering ikke kunne ansees som spesielt egenartet, vurderte Hovedstyret tilleggsskadene ved full oppdemming som "meget beskjedne", og konkluderte med at man da like godt kunne ta spranget fullt ut.⁸⁰

Over til departementet

En regulering var avhengig av at fredningsvedtaket av 1917 ble opphevet. Slike saker hørte under Kommunaldepartementet som også skulle ivareta natur- og friluftssintesser generelt. I oktober 1967 ba derfor Industridepartementet om en uttalelse. En måned senere fikk det svar. Her ble det blant annet referert til Statens friluftsråd, som frarådet regulering av Nea.⁸¹ Ut fra "friluftslivets og naturvernets interesser" måtte departementet derfor "frarå at konsesjon blir gitt", men det holdt likevel muligheten åpen for at dette kunne bli utfallet. Da måtte det i alle fall "ikke under noen omstendighet" bli spørsmål om en regulering over kote 721, og helst ikke over kote 720, som Botanisk avdeling hadde tilrådd.⁸²

I løpet av tidligvinteren 1968 begynte Industridepartementet å nærme seg en konklusjon. Fram til da hadde det mottatt en mengde brev og uttalelser fra parter som på en eller annen måte var berørt av saken, eller som var bedt om å uttale seg. Nå skulle det vurdere

de fordelene og ulempene som var brakt til torgs og veie dem opp mot hverandre. Det ville langt ifra bli noen enkel sak.

I Stortingsproposisjonen ga Industridepartementet åpent uttrykk for at det hadde "vært i noen tvil om hvorvidt tillatelse bør anbefales". På grunn av "de dårlige magasineringmuligheter som ellers forefinnes i distriktet og den betydning det har å etablere et flerårsmagasin", tilsa departementets samlede vurdering likevel at TEV burde få konsesjon.⁸³ Spørsmålet ble da hvilket alternativ som skulle anbefales.

Et magasin opp til kote 729 ville ikke kunne fylles hvert år. Det ville gi skjemmende virkninger på landskapet som ikke helt kunne avverges ved det manøvreringsreglementet som var foreslått. For områdets vitenskapelige verdier ville derimot valget av det minste alternativet ikke spille noen vesentlig rolle, siden disse i det vesentligste ville gå tapt uansett reguleringshøyde. Ut fra de økonomiske vurderingene var det imidlertid ingen tvil om at det største alternativet ville komme best ut. De åtte meterne mellom høyeste og laveste alternativ var beregnet å gi et økning i primakraftproduksjonen på 140 GWh. Dessuten ville det største magasinet øke leveringssikkerheten i år med lite nedbør.

Ut fra en vurdering av at nytten av det største magasinet ville være større enn de tilleggsskadene det ville medføre, var Industridepartementet "tilbøyelig til prinsipielt å være enig med hovedstyret" i at kote 729 burde velges.⁸⁴ Når det først skulle gis tillatelse til neddemming, kunne man like godt ta skrittet fullt ut. Saken var imidlertid ikke så enkel som så. Også Kommunaldepartementet hadde sitt å si, og Industridepartementet måtte ta hensyn til at det "ikke under noen omstendighet" kunne godta en regulering over kote 721.⁸⁵ 22. mars 1968 la derfor Industridepartementet fram en tilråding om at Trondheim Elektrisitetsverk burde få tillatelse til å regulere Nesjødammen mellom kotene 721 og 706.⁸⁶ Nå ble saken sendt over til Stortinget, som også hadde en annen TEV-søknad til behandling.

Lødljareguleringen som prolog til Nesjø-saken

Knappt halvannet år etter at Nesjø-søknaden var postet, sendte TEV av gårde nok en reguleringsøknad. Denne gangen gjaldt det tillatelse til å regulere Lødlja og overføre denne via Gammelvoldsjøen til Sellisjøen, og deretter inn på Tyaaggregatet. E-verket ville bygge en steinfyllingsdam ved Finnkoishøgda for å regulere en kunstig Finnkoisjø med elleve meter fra kote 763 til kote 774. Dette ville gi en magasinkapasitet på 37 millioner m³, og ble vurdert som et økonomisk sett meget fordelaktig prosjekt.⁸⁷ I motsetning til Nesjø-saken vakte dette prosjektet liten motstand. Det berørte området ble på langt nær vurdert som så verdifullt som Nedalsmyrene verken ut fra næringsmessige, vitenskapelige eller turistmessige hensyn. Det vil si med ett viktig unntak. Finnkoisjøen ville i langt sterkere grad berøre samenes interesser.⁸⁸

Essandsamene protesterte mot reguleringen. De utgjorde imidlertid ingen sterk pressgruppe, og E-verket anså det som en grei sak å kompensere for de skadene og ulempene reguleringen ville påføre reindriften.⁸⁹ Ennå var det ikke mye å se til det urbefolkningsperspektivet som et drøyt tiår senere skulle bli et viktig element i samenes kamp mot Alta-utbyggingen.

Skulle TEV makte å levere nok strøm til de 200 000 innbyggerne som Trondheim var forventet å få i år 2000, holdt det ikke med de eksisterende anleggene.⁹⁰ I en oversikt fra NVE fra juli 1966, var det prognostisert et kraftunderskudd i Nordmøre- og Trøndelagsregionen fra 1968. Det ble derfor gitt uttrykk for at det hastet med å ta stilling til nye kraftutbyggingsprosjekter. I den forbindelse ble det trukket fram en håndfull aktuelle prosjekter som relativt raskt kunne bidra til å bedre kraftbalansen. Ett av dem var "Nesjø dam med Vessingfoss".⁹¹

Selv om konsesjonsbehandlingen av Lødljareguleringen tok drøye tre år, var det ingen stor og vanskelig sak. 6. juni 1968 ble den klubbet gjennom i Stortinget uten debatt.⁹² Så var det da heller ikke denne saken det

knyttet seg størst spenning til. Dagen før hadde Industrikomitéen levert sin innstilling i Nesjø-saken.⁹³ Her var det ikke bare ventet debatt. Det var også forventet at debatten ville få en viss temperatur.

Fra 721 til 729

Som påtroppende sjef for TEVs bygnings-tekniske avdeling var det Ragnar Myran som tok seg av denne saken i sluttfasen av konsesjonsbehandlingen, etter ønske fra direktør Nordnes. Nordnes hadde egentlig avfunnet seg med regulering til kote 721 etter kompromisset i vassdragsdirektoratet i mars 1966. Etter sterk anmodning fra den bygningstekniske avdelingen gikk han likevel med på at det ble gjort en siste anstrengelse for kote 729 under Industrikomitéens befaring i Nedalen våren 1968. Her lyktes det TEV å få overbevist komitéens flertall om at full oppdemming til kote 729 ville være den beste løsningen, ikke minst av landskapsmessige hensyn. Argumentasjonen ble konsentrert om to forhold.

For det første burde magasinet løftes opp i lia. Det ble i den sammenheng vist til landskapsformen, som kan sammenlignes med en vid, flatbunnet skål. Selv regulering til kote 721 ville demme med hele det vide, flate landskapet i bunnen. Det verste ville imidlertid være at nesten hele dette arealet ville bli tørrlagt hvert år. Med kote 729 ville bare de øverste seks meterne bli brukt som årsmagasin. Nedtappingen ville som regel bare gi et belte i form av en ganske stor strandsone med tørrlagt areal rundt en stor sjø. I den forbindelse ble det lagt fram et grundig kartmateriale som dokumentasjon.

Det andre argumentet baserte seg på det som noe spøkefullt ble kalt "Josef-effekten". Overårsmagasin-begrepet ble konkretisert ved å henvise til den kjente beretningen om de sju fete og de sju magre år fra Det gamle testamente. Kote 723, som var laveste regulerte vannstand for årsmagasinet etter det største alternativet, lå to meter høyere enn høyeste regulerte vannstand i det minste magasinet.

For å overbevise komitéen om fordelene ved et overårsmagasin, la TEV fram dokumentasjon for hvordan vannvolumet under kote 723 fra de vannrike år kunne ligge i reserve og tas i bruk i magre år etter bestemte regler i manøvreringsreglementet.⁹⁴

Denne argumentasjonen viste seg å være svært vellykket. Industrikomitéen gikk inn for TEVs foretrukne alternativ mot Industridepartementets anbefaling. Sammen med de seks representantene fra de to opposisjonspartiene (Arbeiderpartiet og Sosialistisk Folkeparti) gikk ett medlem fra hver av de fire regjeringspartiene (Høyre, Senterpartiet, Kristelig Folkeparti og Venstre) inn for regulering mellom kotene 729 og 723. Flertallet åpnet dessuten for å tappe lenger ned, men dette måtte bare skje i dårlige reguleringsår. Som kompensasjon måtte E-verket opprette et næringsfond til Tydal kommune på 500 000 kroner, betale erstatninger, og iverksette tiltak for å redusere ulempene for reindriftsnæringen. Et mindretall på tre (to fra Senterpartiet og én fra Høyre) ville ikke gi tilslutning til noen av de foreslåtte alternativene.⁹⁵ Situasjon var da den at regjeringens forslag var forkastet av samtlige medlemmer i Industrikomitéen, også av de sju fra regjeringspartiene.

I regelen brukte slike proposisjoner å gå greit gjennom "den politiske kverna" i Stortinget, men her kunne tydeligvis mye ennå skje. 12. juni 1968 ville det forhåpentligvis komme en avklaring. Da var saken satt opp på Stortingets kart.

Heftig prinsipiell debatt i Stortinget

Avklaringen skulle likevel ikke komme denne dagen. I stedet utspant det seg en debatt i etterkant av et forslag fra Jon Leirfall (Sp). Leirfall ønsket å utsette saken slik at det kunne foretas en grundigere befaring, og for at andre alternativer kunne undersøkes bedre. Dette var ikke noen hvilken som helst sak, sa han, og presiserte at man her sto overfor "et prinsipp-spørsmål hva naturfredning eller ikke-naturfredning angår".⁹⁶ Man måtte derfor ikke forhaste seg. Det var ikke vanlig at slike regu-

TEVs planer om vannkraftmagasin i Nedalen fra 1955. Utsnitt av perspektiv. Illustrasjon fra TTs årbok 1998.

leringssaker opptok Stortinget så veldig sterkt. Saksordfører Lars Aasgard (KrF) påpekte imidlertid at det var "grunn til å tru at denne saka kjem til å skapa debatt".⁹⁷ Etter denne innledende runden rakk ikke Stortinget mer enn innlegget fra saksordføreren, som fremmet forslag om oppdemming til kote 729. Debatten fortsatte imidlertid tre dager senere.

Debatten ble innledet med Olav Gjærevolls (Ap) relansering av Industridepartementets tilråding om regulering opp til kote 721. Når ingen av regjeringspartienes egne representanter hadde villet lose dette alternativet fram til den avgjørende Stortingsdebatten, måtte det en framtrepende arbeiderpartipolitiker til. Olaf Knudson (H), som var medlem av Industrikomitéen, fremmet deretter mindretallets forslag. Stortinget hadde altså tre alternativer å velge mellom: 729, 721 eller ingenting.⁹⁸

I redegjørelsen for komitéens innstilling la saksordføreren vekt på at det var viktig å ta vare på landets naturressurser, men at man ikke hadde råd til at det ble "protestert mot praktisk talt alle aktuelle utbyggingsprosjekt". Man måtte ikke glemme at elektrisk energi til rimelig pris snart var "den einaste naturlege fordel vi har her i landet når det gjeld vårt næringsliv", og at den var "ein av dei faktorar som har skapt den velstandsutviklinga som gjer det mogleg for vårt folk å nyttiggjera seg også vår vakre natur". Han var for sin del nokså sikker på at de verdiene som ble innvunnet var så store at det ville være "uforsvarleg ikkje å nytta dei ut".⁹⁹ Med referanse til at kommunen omfattet et område som svarte til "ca. 1000 mål pr. oppsitjar", mente han det var natur nok å ta av. I dette fikk han full oppslutning fra den tidligere tydalsordføreren, Iver Unsgård (Ap), som heller ikke kunne se at det ville bli plassmangel for bygdens folk eller turister selv med høyeste reguleringsnivå.¹⁰⁰

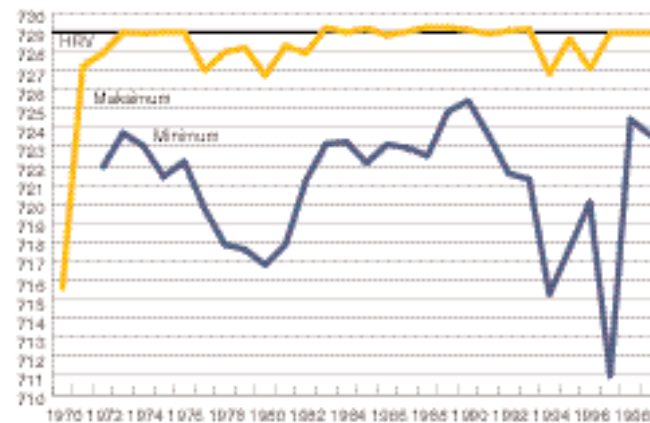
Denne formen for "arealogikk" var det imidlertid ikke alle som ville være med på. For utbyggingsmotstanderne var det snakk om "et

særdeles viktig prinsipp"; om en fredning skulle bety noe eller ikke, og om hvem som skulle kunne oppheve den. For disse var det ikke størrelsen det kom an på, men områdets egenart og egenverdi, og det ble brukt svært skarpe ord i kritikken mot TEVs og utbyggingstilhengernes "meget energiske" arbeid for å få flertall for det største magasinet. Her ble det snakket om "direkte overgrep", at de "gikk over lik", om "hensynsløs" framferd for å få "en forholdsvis beskjeden vinning", om "ikke betryggende saksbehandling", om "hærverk" samt om "den totale ringeakt for alt naturvern og all naturfredning".¹⁰¹ Mindretallets "fører" Olaf Knudson ga for sin del uttrykk for at han i sine 15 år med slike saker aldri hadde sett en sak som hadde vært "så stygg som denne reguleringsaken", i hvert fall når en sammenlignet skadene med kraftgevinsten.¹⁰²

Diskusjonen kom i store trekk til å dreie seg om behovet for kraft og økonomiske og tekniske betingelser på den ene siden, og hensynet til vitenskap, økologi og turisme på den andre. Etter at forslaget om å ikke bifalle konsesjon falt mot 27 stemmer, ble det foretatt alternativt votering mellom 729- og 721-alter-

Under oppfyllingen av Nesjomagasinet høsten 1972. Veiskiltene ved turiststien stikker ennå opp av vannet. Foto fra jubileumsboka.

Fyllingsgrad i Nesjøen.

nativet. Til E-verkets store tilfredsstillelse ble innstillingen vedtatt mot 38 stemmer.¹⁰³ Dette var "full klaff", som den nytilsatte sjefen for Bygningsteknisk avdeling, Ragnar Myran, uttrykte det i bedriftsbladet Watt'n. Nå ville man få "full kontroll over de naturlige ressursene i vassdraget".¹⁰⁴

TEVs kalkyler viste at dette ville bli et profitabelt prosjekt. Hva ble så prislappen på konsesjonen? Tydal kommune hadde krevd at avgiften ble satt til lovens maksimum på fem kroner pr. naturhestekraft, men E-verket slapp fra det med 4 kroner og 50 øre. Lødljareguleringen ble 50 øre billigere. Industrikomitéen pluss dessuten på et næringsfond på en halv million kroner til Tydal og satte jordbruksfondet til en kvart million. Dessuten innskjerpet den TEVs ansvar for ikke bare å kompensere for, men også for å rette opp de skadene utbyggingen måtte påføre reindriftsnæringen.

Reineierne ble tilkjent en årlig erstatning på 55 000. Turistforeningen var noe dyrere å "løse ut". Den ble tilkjent en erstatning på drøyt 2 millioner kroner, inkludert gjenskaffelsesverdien for Nedalshytta. Disse pengene ble senere reinvestert i en ny og moderne hytte. I noen år ga også E-verket penger til zoologiske og botaniske undersøkelser i Nedalen. Kravet om et eget fiskefond ble avvist, men TEV ble pålagt å sørge for fiskeribiologiske undersøkelser og utslipp av

fisk.¹⁰⁵ Ut over dette gikk E-verket i tillegg med på å gi et tilskudd på 200 000 kroner til samfunnshuset i Tydal. Samtidig ga det 45 000 kroner til allmenndannende virksomhet og geistlig betjening.

Bygging og oppfylling

Både når det gjaldt Nesjøen og Finnkoisjøen, hadde TEV tatt sjansen på å sette i gang en del arbeid før konsesjonene formelt sett var i orden.¹⁰⁶ Dette var ikke noe uvanlig. Det var en innarbeidet og utbredt praksis blant landets elektrisitetsverk å starte opp så snart saken var godkjent av NVEs hovedstyre. Nå skulle det til slutt vise seg at resultatet ble slik hovedstyret hadde anbefalt, men det var på tross av Industridepartementets anbefaling. Det kunne ha gått annerledes. Etter Nesjø-saken, og ikke minst etter Mardølaaksjonene i 1970, ble det slutt på denne praksisen.¹⁰⁷ Så lenge det ikke var noen motstand mot kraftutbyggingsprosjekter i Stortinget, var det i realiteten ikke noe særlig problem at utbyggeren startet i forkant av en "demokratisk sandpåstroing". Når slike saker begynte å bli mer omstridte, ble de uheldige sidene ved denne "teknokratiske prosedyren" mer synlige. Det viktigste ankepunktet var at store investeringer før saken var avgjort gjorde det vanskeligere for Stortinget å avslå en konsesjonssøknad.

Sjefsingeniør Ragnar Myran har god grunn til å smile bredt. Nesjøen ble ikke den «stinkende pøl» som noen mente å kunne forutse. Tvert i mot er den blitt et svært godt fiskevann. Foto fra jubileumsboka.

På den andre siden ville det også bety et tap for utbyggeren om saken ble stoppet.

Nå ordnet det seg jo med konsesjon denne gangen også, og så snart formalitetene var i orden, satte TEV i gang for fullt.¹⁰⁸ Nå var spørsmålet om finansiering adskillig enklere enn det hadde vært da det skulle skaffes midler til byggingen av Nea og Heggsetfoss kraftverk. Nesjødammen og overføringen av Lødølja var kostnadsberegnet til ca. 60 millioner kroner, og dette beløpet ble i sin helhet dekket ved lån i tyske mark.¹⁰⁹

Både Finnkoidammen og Nesjødammen ble bygd opp som grus- og steinfyllingsdammer med morenemasse som tetningskjerne. Finnkoidammen sto ferdig allerede i 1969, og sjøen nådde fyllingsgrensen i 1971.¹¹⁰ E-verket kunne da disponere et magasin på 44 millioner m³ regulert mellom kotene 769 og 758. Dette magasinet var imidlertid bare småtterier sammenlignet med Nesjøen.

Til byggingen av den én kilometer lange og 45 meter høye dammen, som skulle holde 582 millioner m³ vann på plass, gikk det med over én million kubikkmeter masse. I oktober 1970 var anleggsarbeidet fullført, og hovedentreprenør Fr. Selmer A/S kunne overlevere anlegget til TEV. Da hadde lukene vært stengt

siden 22. mai samme år.¹¹¹ I august året etter ble lukene i Essandsdammen åpnet helt, og det gamle reguleringsanlegget ble dermed satt ut av drift. Fra da av hadde de to sjøene felles vannspeil. 16. september 1973 nådde magasinet høyeste regulerte vannstand på 729.¹¹² Da kunne Sylan speile seg i en sjø på størrelse med Selbusjøen. Normalt skulle Nesjøen bare reguleres mellom kotene 729 og 723, men ved vanskelige vannår kunne E-verket tappe bunnmagasinet ned til kote 706 etter et særskilt manøvreringsreglement.

Hvordan har så de hydrologiske forholdene i Nedalen vært? Fra og med 1973, da magasinet ble fylt opp første gang, til og med 1999, har det vært fylt i tolv år. I 1980, som var det vannfattigste året, kom ikke vannstanden høyere enn kote 726,73. Det absolutte minimum ble registrert i 1997, da vannstanden var nede i 710,98 på grunn av utbedringer av dammen. I løpet av denne perioden på 27 år har TEV tappet fra bunnmagasinet under kote 723 i 17 år.¹¹³

Storstilt panorama, eller alt for stort hav?

Under den avgjørende stortingsdebatten hadde Industriminister Rostoft hevdet at denne reguleringsssaken hadde vært "en av de vanskeligste vi har hatt" fordi en serie med "berettigede og vel motiverte interesser" virkelig hadde "tørnet sammen for alvor".¹¹⁴ Dette var første gang i Stortingets historie at noen gikk mot en reguleringskonsesjon som var blitt godkjent av alle behandlingsinstanser.¹¹⁵ Mange av dem som stemte med flertallet, synes å ha følt seg noe beklemt i valget mellom naturvern og utbygging, og flere, som for eksempel Harry Klippenvåg (Ap), ga uttrykk for at de likevel ikke ønsket "å bli tolket som motstander av naturfredning".¹¹⁶

Naturverninteressene hadde tapt den første virkelig omstridte utbyggingen av vannkraft i Norge. For mange av de ivrigste motstanderne av reguleringen kunne det nok føles som en skjebnens ironi at neddemningen av Nedalen begynte i det første europeiske naturvernåret.¹¹⁷ Hvordan gikk det så med Nedalen?

Den rikeste delen av fuglebiotopen gikk tapt i den nye Nesjøen, og dermed forsvant den sjeldne fjellmyrløperen. For øvrig er ingen av artene blitt borte, selv om antallet er sterkt redusert.¹¹⁸

Da dammen begynte å nå sitt fulle volum, kunne Turistforeningen melde om at Nesjøen var "et helt enestående fiskevann". Trolig var det et av Norges beste sportsfiskevann med feit og fin ørret og røye over alt. Uansett hva man måtte mene om vannkraftutbygging, ble det sagt i TTs årbok, måtte man "bare innrømme" at det var blitt mange fine fiskevann i Tydal. Ikke bare Nesjøen, men også Sylsjøen, Finnkoisjøen og Vessingsjøen utmerket seg.¹¹⁹ Også i dag reklameres det med fiskemulighetene for å trekke turister til bygda. Det er spesielt røyefisket som utmerker seg. Noe er gått tapt, men noe er da også vunnet.

TEV forutsatte opprinnelig at allmennheten skulle ha rett til å fiske i den nye Nesjøen, men dette fikk det ikke skjønnsretten med på. Det oppsto tvist mellom E-verket og de to grunneierne om fiskerettighetene og om erstatningsbeløpet for Nedalshytta. Overskjønnets avgjørelse ble derfor anket inn for Høyesterett hvor Turistforeningen og Angellstiftelsene fikk medhold i begge saksforholdene. Dette innebar at prislappen på turisthytta til slutt ble på 2 375 000 kroner, og at grunneierne fikk eneretten til fisket i den nye Nesjøen.¹²⁰

Om man legger til Essandsjøen, er Nesjøen med sine 66 km², Norges 13. største innsjø.¹²¹ Synet på denne menneskeskapte sjøen er imidlertid svært delt. Noen, som overingeniør Moxness, så "et nyttorstilt panorama", mens andre, som Arne Falkanger i Turistforeningen, mente at det nye "havet" var "altfor stort til å være pent".¹²² En skal ikke se bort fra at disse vurderingene av sjøens estetikk henger nøye sammen med hvilket syn de to hadde på reguleringen.

Tross dystre spådommer fortsatte turistene å komme til traktene. I 1972 sto en ny Nedalshytte ferdig, omkring én kilometer fra den gamle tomten, og Turistforeningen kunne rapportere at den var "meget godt besøkt".¹²³

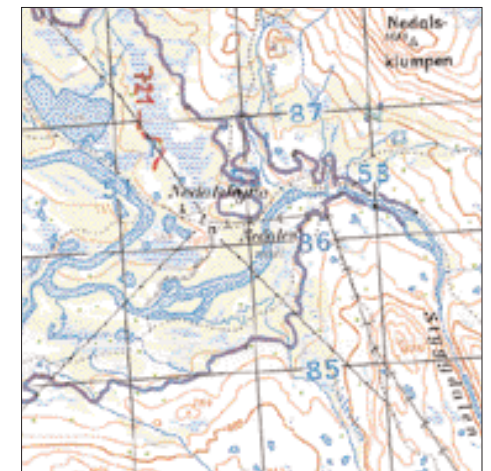
Med dette kan en vel også si at Nedals-saken var avsluttet.

Det store spranget

Med overgangen til 1970-årene kan en si at en epoke i norsk kraftutbygging var over. Johan Vogt har kalt det som skjedde i perioden 1945-1970 for "det store spranget". I dette tidsrommet hadde det funnet sted en formidabel utbygging av landets vannkraftressurser.¹²⁴ Like etter krigen hadde 20 % av befolkningen, altså over 600 000 personer, vært uten elektrisitet. Nå var det bare 480 husstander som manglet strøm.

På nasjonalt nivå hadde kraftproduksjonen økt fra 9 TWh i 1945 til 57,6 TWh i 1970. Den installerte effekten ble samtidig forhøyet fra ca. 2 400 til 12 910 MW

En stor del av forbruksveksten i disse årene skyldtes en økning av det alminnelige forbruket i husholdningene. Nye elektriske hjelpemidler og luksusartikler var kommet til. Frysebokser, vaskemaskiner, TV-apparater, samt platespillere og andre mer eller mindre kraftkrevende artikler var nå blitt fast inventar i norske hjem. På så å si alle fronter vant

Utsnitt av Statens kartverks kart i målestokk 1:50 000 over Nedalen før utbygginga. Blå strek viser Nesjøens vannstand (729) og blå firkant hvor nye Nedalshytta ble plassert. Illustrasjon fra TTs årbok 1998.

elektrisiteten fram og gjorde hverdagen lettere for folk. Oppgaver så forskjellige som melking av kyr og avanserte beregninger på EDB-maskiner ble nå utført ved hjelp av elektronenes vandring.

Nedals-saken kan sees på som et "vannskille" i kraftutbyggingsdebatten her til lands. Det var ikke nytt at utbyggings saker vakte strid. Nea-saken skulle være det beste eksempelet på det. Dette var imidlertid første gang en slik sak vakte en såpass samlet og sterk motstand på grunn av naturvern hensyn, og at motstanden resulterte i at et titalls stortingsrepresentanter gikk mot en utbygging som var anbefalt av såvel NVEs hovedstyre som Industridepartementet. Fram til siste halvdel av 1960-tallet hadde det vært bred politisk enighet om et høyt utbyggingstempo. I løpet av dette tiåret økte imidlertid kritikken både fra lokale interesser og fra naturvernhold. De sivile ulydighetsaksjonene i forbindelse med Mardølasaken i 1970 markerte for alvor et skifte fra konsensus til konflikt i kraftutbyggings saker. Naturvernsaken var "i støtet". Dette ble tydelig befestet ved at 1970 ble utpekt til europeisk naturvernår. To år senere opprettet Norge, som det første land i verden, et eget miljøverndepartement.

NOTER:

- Bearbeidet utdrag fra Stig Kvaal og Astrid Wale: *En spenningshistorie. Trondheim Energiverk gjennom et århundre*. Trondheim: Trondheim Energiverk AS, 2000. Utdraget er hentet fra kapittel 7, skrevet av Stig Kvaal: 197-223. Boken og en kortversjon kan skaffes via Trondheim E-verk.
- Maja Arnestad: "Energi på dagsorden. Problemoppløsning og institusjonsbygging på energifeltet i etterkrigs-Norge." Rapport nr. 7 fra Energi og samfunn prosjektet. Institutt for sosiologi, Universitetet i Oslo. Oslo: Universitetet i Oslo, 1981:16.
- Lars Thue: *Strøm og styring. Norsk kraftliberalisme i historisk perspektiv*. Oslo: Ad Notam Gyldendal AS, 1996: 72-73.
- Øyvind Østerud: *Konflikt og administrasjon: En studie i norsk kraftutbygging*. Oslo: Institutt for samfunnsforskning, 1970.
- Lars Thue: *Strøm og styring. Norsk kraftliberalisme i historisk perspektiv*. Oslo: Ad Notam Gyldendal AS, 1996: 72-73.
- Trondheim Elektrisitetsverk: *Konsumanalyse og utbyggingsmuligheter 1961*. Trondheim: Trondheim Elektrisitetsverk, 1961: 14.
- S.st.: 21.
- S.st.: 6.
- S.st.: 12.
- Adr 20.2.1963.

- St. prp. nr. 82 (1967-68) 2: 1.
- Trondheim Elektrisitetsverk: *Konsumanalyse og utbyggingsmuligheter 1961*. Trondheim: Trondheim Elektrisitetsverk, 1961: 30.
- St. prp. nr. 82 (1967-68) 2: 2-4.
- S.st.: 2.
- S.st.: 6.
- S.st.: 5.
- S. tid. 15.6.1968 (1967-68) 7c: 4526.
- Kgl. resolusjon av 6. juli 1917.
- Gjengitt i: *Den botaniske naturpark i Nedalen 50 år den 6. juli 1967. Hvordan den ble fredet ved Kgl. resolusjon og utsiktene for den i dag*. Trondheim: Trondhjems Turistforening: 1967: 6.
- Utdrag fra årsberetningen for Trondelagens kredsforening for naturfredning i Norge 1916. Gjengitt i: S.st.: 8.
- Trondheim Elektrisitetsverk: *Konsumanalyse og utbyggingsmuligheter 1961*. Trondheim: Trondheim Elektrisitetsverk, 1961: 21-22.
- S.st.
- Tormod Moxness: "Vandalkilowatt?". *Trondhjems Turistforenings årbok 1961*. Trondheim: Trondhjems Turistforening, 1961: 47-50.
- S.st.: 50.
- S.st.: 48.
- St. meld. nr. 26 (1968-69) 3b. Vedlegg: "Innstilling fra Undersøkelseskomiteen vedrørende fredning mot vassdragsutbygging". 26.11.1963: 52.
- Statsadvokat Olaf Richter i TTs årbok 1897. Gjengitt i: Magne Haave: "Omkring Nedalen." I: *Trondhjems Turistforenings årbok 1965*. Trondheim: Trondhjems Turistforening, 1965: 81.
- Skrifflig uttalelse fra medlem i Gabrielsenkomiteen, 7. januar 1964 etter befaring i området. Referert i: Magne Haave: "Omkring Nedalen." I: *Trondhjems Turistforenings årbok 1965*. Trondheim: Trondhjems Turistforening, 1965: 85.
- St. meld. nr. 26 (1968-69) 3b. Vedlegg: "Innstilling fra Undersøkelseskomiteen vedrørende fredning mot vassdragsutbygging". 26.11.1963: 13.
- Av den tidlige avisdebatten se bl.a.: Adr 2.2.1963, 6.2.1963, 7.2.1963 og 8.2.1963.
- Tinglest skjøte av 12. januar 1920. Gjengitt i: *Den botaniske naturpark i Nedalen 50 år den 6. juli 1967. Hvordan den ble fredet ved Kgl. resolusjon og utsiktene for den i dag*. Trondheim: Trondhjems Turistforening: 1967: 11-12.
- Kgl. resolusjon av 6. juli 1917. Gjengitt i: S.st.: 6.
- J. Garstad: "Litt om sjøer, fosser og vannkraft i Tydalen og andre steder i Nidelvens vassdrag." *Trondhjems Turistforenings årbok 1934*. Trondheim: Trondhjems Turistforening, 1934: 23-28.
- Magne Haave: "Omkring Nedalen." *Trondhjems Turistforenings årbok 1965*. Trondheim: Trondhjems Turistforening, 1965: 85.
- Tillæg til S. tid. (1917) 8. Love vedtat paa det seksogsekstiende ordentlige Storting 1917. Lov om vassdragsreguleringer, datert 14de december 1917, §8: 161.
- St. prp. nr. 82 (1967-68) 2: 1.
- S.st.: 1-2.
- St. meld. nr. 26 (1968-69) 3b. Vedlegg: *Innstilling fra Undersøkelseskomiteen vedrørende fredning mot vassdragsutbygging*. 26.11.1963: 52.
- "Reguleringen av Nea. Trondhjems Turistforening protesterer." Brev fra Trondhjems Turistforening ved styret. Datert 13.6.1968. Adr 14.6.1968.
- St. meld. nr. 26 (1968-69) 3b. Vedlegg: *Innstilling fra Undersøkelseskomiteen vedrørende fredning mot vassdragsutbygging*. 26.11.1963. 52.
- St. prp. nr. 82 (1967-68) 2: 5.
- S.st.: 23-24.
- Adr 16.10.1964.
- "Nedal og Nedalsreguleringen." *Trondhjems Turistforenings årbok 1964*. Trondheim: Trondhjems Turistforening, 1964: 23.
- Adr 14.2.1963.

- St. prp. nr. 82 (1967-68) 2: 23.
- S.st.: 17-18. I stortingsmeldingen det gjengitt protestskriv fra følgende organisasjoner: Norsk ornitologisk forening, Trondelagsavdelingen, Nordenfjeldske Fuglehundklubb, Trondhjems Jeger og Fiskerforening, samt Selbu Jeger- og Fiskerlag.
- S.st.
- Rolf Nordhagen: "Pointet ved naturfredningen av 'Nedalsmyrene'." Datert februar 1963. Adr 19.2.1963.
- Rolf Nordhagen: *Die vegetation und Flora des Sylengbietes. I. Die vegetation*. Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. I. Matematisk-Naturvid. Klasse. 1927. No. I. Oslo: Jacob Dybwad, 1928.
- Rolf Nordhagen: "Pointet ved naturfredningen av 'Nedalsmyrene'." Datert februar 1963. Adr 19.2.1963. Det viste seg da at området hadde utviklet seg som en kunne forvente ved varmere klima. Det var ikke leger permanent is i det indre av tortuene og tidligere treløse områder var vokst til. Nye plantesorter hadde dessuten kommet til og nye hadde økt i utbredelse.
- S.st.
- St. prp. nr. 82 (1967-68) 2: 46-47.
- "Reguleringen av Nea. Trondhjems Turistforening protesterer." Brev fra Trondhjems Turistforening ved styret. Datert 13.6.1968. Adr 14.6.1968.
- S.st.
- St. prp. nr. 82 (1967-68) 2: 18-22.
- S.st.: 22.
- S.st.: 10, 17, 33-34.
- Gudmund Hernes: "Fossekraft mot organisasjonsstyrke." I: Arne Selvik og Gudmund Hernes: *Dynamikk i borehullene. Om kraftutbygging og lokalsamfunn*. Bergen, Oslo, Tromsø: Universitetsforlaget, 1977: 11-24.
- Arne Selvik: "Kraftproduksjon - Et norsk utkantfenomen." I: Arne Selvik og Gudmund Hernes: *Dynamikk i borehullene. Om kraftutbygging og lokalsamfunn*. Bergen, Oslo, Tromsø: Universitetsforlaget, 1977: 85-86.
- Opplysninger fra rådmann Gunnbjørn Berggård, Tydal kommune.
- St. prp. nr. 82 (1967-68) 2: 8.
- Sigvart Tosse: *Bygdebok for Tydal. Bygdehistoria ca 1900-1991. Bind II*. Tydal: Tydal kommune, 1991: 408.
- S. tid. 15.6.1968 (1967-68) 7c: 4536-4537.
- St. prp. nr. 82 (1967-68) 2: 8-9 og Tosse (1991): 407-408.
- Adr 16.10.1964.
- "Nedal og Nedalsreguleringen." *Trondhjems Turistforenings årbok 1964*. Trondheim: Trondhjems Turistforening, 1964: 17.
- Adr 17.1.1967.
- Eivind Kierulf og Carl W. Gotaas: "Fra T.T.'s Nedalsutvalg." *Trondhjems Turistforenings årbok 1969*. Trondheim: Trondhjems Turistforening, 1969: 81-91.
- St. prp. nr. 82 (1967-68) 2: 36-37.
- S.st.: 37.
- S.st.: 20.
- S.st.: 37.
- Trondheim Elektrisitetsverk: *Konsumanalyse og utbyggingsmuligheter 1961*. Trondheim: Trondheim Elektrisitetsverk, 1961: 11-12.
- St. prp. nr. 82 (1967-68) 2: 19-21.
- S.st.: 31, 37. Se også: Tosse (1991): 406.
- Johs. B. Havig: "Orientering om Nesjø-proposisjonen." *Trondhjems Turistforenings årbok 1968*. Trondheim: Trondhjems Turistforening, 1968: 125.
- Olav Gjærevoll: *Mine memoarer 1916-1994*. Trondheim: Arbeiderbevegelsens Historielag, 1998: 111.
- Se bl.a.: Adr 14.6.1968. Her het det bl.a. at man måtte ha "lov til å tvile på om han i denne sak kan sies å være helt uten part i saken på forhånd og således ugild." 19.
- Olav Gjærevoll: *Mine memoarer 1916-1994*. Trondheim: Arbeiderbevegelsens Historielag, 1998: 111.
- St. prp. nr. 82 (1967-68) 2: 38.
- S.st.: 45-46.
- S.st.: 46.
- S.st.:47-48.
- S.st.: 48.
- S.st.: 46.
- S.st.
- St. prp. nr. 83 (1967-68) 2: 1-2.
- S.st.: 4, 12-14.
- S.st.: 14.
- Adr 13.6.1968.
- St. meld nr. 19 (1966-67) 3a. Vedlegg: *Elektrisitetforsyningen i Norge*: 36.
- Innst. S. nr. 239 (1967-68) 6a og S. tid. 6.6.1968 (1967-68) 7c: 4061.
- Innst. S. nr. 260 (1967-68) 6a.
- Notat fra Ragnar Myran til forf.
- Innst. S. nr. 260 (1967-68) 6a.
- S. tid. 12.6.1968 (1967-68) 7c: 4338-4347.
- S.st.
- S. tid. 15.6.1968 (1967-68) 7c: 4524.
- S. tid. 12.6.1968 (1967-68) 7c: 4344.
- S. tid. 15.6.1968 (1967-68) 7c: 4536.
- S.st.: 4538-4539, 4541 og 4543.
- S.st.: 4525.
- S.st.: 4552.
- Ragnar Myran: "Nesjø dam." Watt'n 1/68: 2-3.
- Sigvart Tosse: *Bygdebok for Tydal. Bygdehistoria ca 1900-1991. Bind II*. Tydal: Tydal kommune, 1991: 409-410.
- TKF B 156/1967: 246.
- Sigvart Tosse: *Bygdebok for Tydal. Bygdehistoria ca 1900-1991. Bind II*. Tydal: Tydal kommune, 1991: 409.
- TEV: Årsmelding 1968: 30.
- TKF B 248/1969: 375-376, 390.
- TEV: Årsmelding 1969: 31 og TEV: Årsmelding 1971: 32.
- TEV: Årsmelding 1970: 32.
- TEV: Årsmelding 1973: 15.
- TEV's årsmeldinger.
- S. tid. 15.6.1968 (1967-68) 7c: 4545.
- Sigvart Tosse: *Bygdebok for Tydal. Bygdehistoria ca 1900-1991. Bind II*. Tydal: Tydal kommune, 1991: 405.
- S. tid. 15.6.1968 (1967-68) 7c: 4535.
- Karl H. Brox: "Det var en gang en fjelldal..." *Trondhjems Turistforenings årbok 1998*. Trondheim: Trondhjems Turistforening, 1998: 7.
- Jardar Cysin: Virkninger av vannkraftutbygging. Hovedoppgave i zoologi, Universitetet i Trondheim, 1987 og Hilde R. Tveite: *Viltet i Tydal 1996*. Tydal: Tydal kommune, 1996: 26.
- Hans Melien: "Rikt fisker i Nesjøen." *Trondhjems Turistforenings årbok 1972*. Trondheim: Trondhjems Turistforening, 1972: 83-86.
- Frants-G. Mørch: *Nedalsakens avslutning.* *Trondhjems Turistforenings årbok 1972*. Trondheim: Trondhjems Turistforening, 1972: 127-133.
- Karl H. Brox: "Det var en gang en fjelldal..." *Trondhjems Turistforenings årbok 1998*. Trondheim: Trondhjems Turistforening, 1998: 8.
- Tormod Moxness: "Vannkraft-utbyggingen i Tydal." I: *Tydalsboka. Bygd gjennom tidene. Bind I*. Tydal: Tydal kommune, 1972: 101 og Arne Falkanger: "Nedalen dengang - og nå." *Trondhjems Turistforenings årbok 1972*. Trondheim: Trondhjems Turistforening, 1972: 61.
- Frants-G. Mørch: *Nedalsakens avslutning.* *Trondhjems Turistforenings årbok 1972*. Trondheim: Trondhjems Turistforening, 1972: 134.
- Johan Vogt: *Elektrisitetslandet Norge*. Oslo, Bergen, Tromsø: Universitetsforlaget, 1971: 150-155.

Forkortelser
 Adr Adressavisen
 Innst. S. Innstilling til Stortinget
 S. tid. Stortingstidende
 St. meld. Stortingsmelding
 St. prp. Stortingsproposisjon
 TKF Trondheim kommunestyres forhandlinger